

A MATER ET MAGISTRA KÖRLEVÉL ÉS AZ EGYETEMES SZOLIDARITÁS

1961. július 15-én jelent meg XXIII. János pápának szociális körlevele, a *Mater et Magistra*. A hagyományos szokás szerint ennek a szociális enciklikának sincs külön címe, bevezető szavai alapján nevezik el. A bevezető mondat — persze a magyaros fordításban a szórend megváltozik — így szól: „A katolikus egyház a népek anyja és tanítómestere.” Anvát és tanítómestert jelent tehát a „mater et magistra”. 1961. július 15-e hetven esztendő jubileuma az 1891-ben megjelent *Rerum Novarum* szociális körlevélnek és harminc esztendő jubileuma az 1931-ben megjelent *Quadragesimo Anno* körlevélnek. A szociális körlevelek sorában ez tehát a harmadik. XII. Pius nem adott ki külön szociális körlevelet, de 1941-ben pünkösdi rádióbeszédében emlékezett meg a *Quadragesimo Anno* tíz éves jubileumáról.

Mint általában a negyjelentőségű pápai megnyilatkozások, úgy a *Mater et Magistra* is élénk világvisszhangot keltett. Természetesen tanulmányozói, akár elfogadták, akár vitába szálltak vele, hónapok eltelte után jelentették meg műveiket. Bizonyos távlat kell ahhoz, hogy a körlevél hatását lemérhessük. Azért is foglalkozunk vele most, nem elkésve, hanem éppen a kibontakozó és most is növekedő ezirányú irodalomba való szerény bekapcsolódás érdekében. Teljességgel reménytelen feladat lenne ugyanis akár magának a körlevélnek vagy éppen az ezzel foglalkozó irodalomnak tartalmi ismertetése. Csak a körlevélnek tartalomjegyzéke is több oldalt tenne ki, nem is szólva az irodalmáról. Ilven csontváz-megoldás bizonyára semmilyen élményt sem nyújtana olvasóinknak. Nem magát a körlevelet szeretném tehát leírni — mert ez jegyzeteivel együtt már könyv-feladat —, hanem róla írni.

A cikknek címét úgy választottam meg, hogy a körlevél legpozitívabb irányát eleve kifejezhessem. Egyetemes szolidaritás, a különböző nemzetek, emberfajták, kontinensek és gazdasági rendszerek békés egymás mellett élése és együttműködése: ez az, amit a *Mater et Magistra* legfőképp hangsúlyoz és amire különböző problémákkal kapcsolatban újra és újra kitér. A közel másfél évvel utána megkezdődött második vatikáni zsinaton elhangzott pápai nyilatkozatok is arra mutatnak, hogy mindez nem erőszakolt belemagyarázás, hanem XXIII. János pápa egyéniségéből folyó következetes álláspont. A zsinat megnvítésakor mondotta az ünnepségen résztvevő állami küldöttségek vezetőinek ezeket a nevezetes szavakat: „Meggzúntetni minden konfliktust, elsősorban pedig a háborúkat, a népeknek ezt a csanását”... Azokra az aggódo kiáltásokra is figyelmezteti a népek vezetőit, amelyek „a föld minden részéből az égig hatolnak”... „Békét, békét.”... A béke az, amit minden ember vár. „Elérkezett az idő, hogy a béke biztosítására döntő lépések történjenek.”

A körlevél így kiemelt pozitívuma persze nem jelenti azt, hogy egyes téziseivel szemben akár katolikus részről is — a legfőbb pásztor szavainak kijáró tisztelet mellett ugyan — ne éltek volna bizonyos fenntartásokkal. A katolikus szociológusok zöme azonban örömmel és meglepéssel emeli ki azokat a „mély és radikálisan új vonásokat”, amelyek a *Mater et Magistra* körlevelet a *Rerum Novarum*tól és a *Quadragesimo Anno*tól megkülönböztetik. Ezek:

a világszolidaritás elve,
szakítás a korporatív gondolat egyedül üdvözítő voltával,
szembeszállás a neokolonializmussal,
mérsékelt magatartás a szocializmus irányában,
hangsúlyozása az új kor kollektív törekvéseinek és elismerése annak,
hogy a „szocializálódás” iránya nem összeegyeztethetetlen az egyház tanításával,

a földműves lakosság problémáinak felismerése és azok megoldására tett javaslatok.

A körlevél nem *csak* ezekkel a kérdésekkel foglalkozik, de szerkezetében kidomborodik az az elv, hogy a már leszögeezett szociális alapelveket nem szükséges újból részletezni. A körlevél így csak mintegy utal arra, hogy amit *XIII. Leó* kifejezett és *XI. Pius* megerősített, majd amit *XII. Pius* így foglalt össze: „az egyház tanítása a természetjogra és Krisztus törvényeire épül, melyet lényegében sohasem kell megváltoztatnia, mert örök érvényű marad”... — azt továbbra is érvényesnek vallja. Tehát: a munka nem árucikk, hanem az emberi személyi méltóság kifejezése, az ember létfenntartásának egyetlen forrása, éppen ezért nem bízható áruként a piaci törvények szeszélyére. A magántulajdon természetjogi eredetű. Az állam célja a közjó megvalósítása, ezért jogosan nyúlhat bele a gazdasági életbe, különösen a gyengék megvédése okából, mi több, ez nemcsak joga, de kötelessége is. A munkásoknak joguk van szakszervezeteket alapítani érdekeik képviselőikéért. A munka és a tőke harcában az államnak a munkát kell védenie, mert a tőke amúgy is megvédi önmagát. A *Quadragesimo Anno* továbbmenő megállapításait is elismeréssel említi a *Mater et Magistra*, főleg azt az elvet, hogy az egyéni vagy csoportönzés megfékezésével a szociális igazságosságot és szeretetet kell uralomra vinni, nemcsak az egyes országokon belül, de nemzetközi viszonylatokban is. Ennek viszont feltétele olyan jogrendet és intézményeket teremteni, melyek képesek biztosítani azt.

Az új és radikális vonások között kétségtelenül a szolidaritás az, amit a katolikus szociológusok kiemelnek. Ez a szolidaritás azon a felismerésen alapul, hogy a mai technikai fejlődés mellett a régi keretek és elképzelések többé fenn nem tarthatók. Az emberiség hatalmas aránvű szaporodása, a közlekedés elképzelhetetlen gyorsulása és fejlődése (elég arra gondolnunk, hogy a *Rerum Novarum* megjelenése után tíz évre vágott neki az első vakmerő autós, hogy Amerikában óceántól óceánig megtegye az utat!), az atomerő békés felhasználásában rejlő korlátlan energiaforrás egyre közelebbé válása, a világűr meghódítása, a hírközlés naponta tökéletesedő új formái, a műanyagok egyre káprázatosabb felhasználási lehetőségei, egyszerűen az új ipari forradalomnak minden regényírói fantáziát messze meghaladó valóságai éppen úgy szolgálhatják az emberiség minden eddigénél nagyobb jólétét, mint szinte végső, vagy legalább is hosszú időre ki nem heverhető pusztulását.

Ennek a hatalmas történelmi feladatnak, ami az emberiségnek — és nemcsak a vezetőknek — vállára nehezedik, milyen vetületét találjuk a *Mater et Magistrában*? „Szomorúan állapítjuk meg — írja a körlevél —, hogy a tudomány, technika és gazdaság vívmányait igen nagy mértékben arra használják fel, hogy a pusztulás és a halál szörnyű eszközeit állítsák elő.” Hol van ebből a kivezető út? A pápa figyelmezteti elsősorban a katolikusokat, hogy „becsületesen együttműködjenek minden természeténél fogva jó, vagy legalább jóra vezető dolog végrehajtásában”. A béke

és az emberiség veszélyeztettsége azonban csak figyelmeztetésekkel el nem hárítható. A pápa tetteket is sürget. „Mindannyian együttesen felelősek vagyunk az éhező népekért” — jelenti ki, s nemcsak úgy, mintha az elmaradt népek segítése valamilyen önkéntes szeretetszolgálat lenne. Ez a segítség szigorú kötelesség s nemcsak az elmulasztása lenne bűn, hanem az is, ha nem igyekeznénk egyidejűleg a múltbeli mulasztásokat is jóvátenni.

A *Mater et Magistra*-ban a pápa határozottan rámutat a háborús veszély tűzfészkeire, s ezzel kapcsolatban óva int a neokolonializmus veszélyeitől. Egyenesen a „legnagyobb kísértésnek” nevezi azt, ha gazdaságilag fejlett országok a nyújtott segítséget tulajdonképpen nem másra, mint saját hatalmi pozícióik megerősítésére akarják felhasználni, magyarral, ha vesztegetni akarnak. „Amennyiben ez megtörténik, nyíltan le kell szögezni, hogy annak a kolonializmusnak új formája jön létre, amely alól igen sok nép csak nemrégiben szabadult fel.” S ez „veszélyt jelent a világ békéjére”.

A szolidaritás elvéhez tartozik az is, amit mérsékelt magatartásnak mondhatunk a szocializmus irányában, és a felismerése annak, hogy a „szocializálás” nem összeegyeztethetetlen a katolikus tanítással. Nem értelmezhető ez úgy, mintha XXIII. János pápa valamilyen nyílt lépést tenne a szocializmus felé. A *Mater et Magistra* határozottan a magántulajdon természetjogi megalapozottságának tételét ismétli meg és azt nemcsak a használati javakra, hanem a termelő eszközökre is vonatkoztatja. Am ugyanakkor minden eddigi pápai megnyilatkozásnál sokkal erőteljesebben mutat rá a társadalmi fejlődés következtében szükségessé vált megszorításokra. S ezeknek a megszorításoknak célja az, hogy a munkát helyezték a tőke fölé. A „munka tőke nélkül és a tőke munka nélkül meg nem élhet” elv helyébe, amit a *Quadragesimo Anno* annyira kiemelt, a *Mater et Magistra* hangsúlyozza: minden embernek joga van az anyagi javak élvezésére létfenntartása érdekében, s ez előbbre való minden egyéb gazdasági jellegű jognál, tehát a magántulajdonnál is.

A szolidaritás gondolatának körébe tartozik a földműves lakosság gondjával való törődés is. Igaz, hogy a földbirtokreform szükségét kifejezetten nem említi, mégis sok olyan szociális követelményről beszél a pápa, amik a kapitalista társadalomban nem lennének jótékony hatás nélkül. Ezeket a követelményeket nem is kell ismertetnünk, mert ezeken mi már jóval túljutottunk. A magyar mezőgazdaság szempontjából nyitott kapukat döngetnénk azzal, hogy a falusi embert is hozzá kell juttatni közszolgáltatáshoz, iskolához, kultúrlehetőséghez stb. Mindenesetre a legutóbbi véres ferrarai földmunkássztráik is arra mutat, hogy hazája és sok más ország szempontjából nem tarthatta a Szentatya feleslegesnek a kérdéssel való foglalkozást.

A körlevéllel kapcsolatban a magántulajdon természetjogi törvényként való beállítása és a korporációs rendszernek elítélése — hallgatás formájában — váltotta ki eddig a legtöbb vitát, illetőleg nemtetszést. A korporációs vagy másként hivatásrendi kérdés mellőzése csalódást okozott konzervatív katolikus körökben sokfelé, hiszen ezzel most már érvényét veszítette a *Quadragesimo Annonak* az az állítása, hogy „a rendiség helyes felújítása a szociálpolitikai célkitűzés”, és hogy ezen kívül „más megoldás alig lehetséges”. A *Quadragesimo Anno*, mint tudjuk, a katolikus szociológusok feladatává tette a rendiség kidolgozását és a katolikus politikusok feladatává a gyakorlati életbe való átültetését. Időközben eltelt harminc

esztendő és a korporációs kísérletek bizonyították, hogy a belső ellentmondások miatt ez a szocializmussal mintegy szembeállított „keresztényszocialista” elgondolás utópisztikus, megvalósíthatatlan. Hiába bíztak a kísérletezők abban, hogy a demokratikus választások révén korporációkba kerülő munkások képviselők ellensúlyozni tudják a tőkés erejét, ha másképpen nem, akkor állami segítséggel, mert hiszen maga az államhatalom is nyilvánvalóan a tőke pártján állt. Nem sikerült megszüntetni a tőke diktatúráját, s a korporációs kísérletezés, ha hozott is magával némi változásokat, amelyek a szóbanforgó országokban a múlthoz képest haladást jelentettek, végeredményben vakvágányra vitte a szociális haladás ügyét.

A túlkonzervatívok zokon vették azt is, hogy a *Mater et Magistra* nem itéli el névszerint a kommunizmust, nem tartalmaz kommunistaelleenes „kirohanásokat”, és rámutat — mint fentebb már írtuk — a más világnézetűekkel való gyakorlati együttműködés lehetőségére. Kifogásolták azt is, hogy a körlevél megpendíti a szociálizálódást, „vagyis a társas kapcsolatok fokozódó sokasodását, a társasélet és tevékenység, valamint a jogi intézményesítés különböző formáival”. Akadtak köztük olyanok is, akik egyenesen jellegtelennek és szürkének nevezték a körlevelet, s ezen felül minden élt kerülően óvatosnak.

Mielőtt rátérnénk azonban ezeknek a bírálatoknak mérlegelésére, ismerkedjünk meg a *Mater et Magistra* marxista kritikáinak alapvető szempontjaival is.

A *Világosság* 1962. szeptemberi száma foglalkozik a körlevéllel a „Magántulajdon és a katolikus doktrína” című, Tiba Imre tollából megjelent tanulmányban. Jelen eszmefuttatásban nem polemizálni akarok ezzel a tanulmánnyal, hanem ismertetni a benne foglalt és világos áttekinthetőséggel megírt értékelést. Ezek szerint a *Mater et Magistra* körlevél jellemzője az, hogy „harmadik utas”. (Ez lényegében annyit jelent a szerző szerint, hogy mint a polgári megfogalmazók, úgy a pápa is modernebb formákat ajánl a tőke és a munka együttműködésére, a magántulajdon szaporítása érdekében.) Ez a harmadik utasság, másképpen neokapitalizmus, vagy ahogyan Otto Friedrich nyugatnémet gazdasági vezető nevezi, „népi kapitalizmus”, Tiba szerint azt célozza, hogy a munkássztyában a tőkésekkel való érdekközösség illúzióját keltse, elhitesse a tömegekkel, hogy a mai kapitalizmus a szocializmus egyik válfaja. Idézi a szerző P. Sweets kijelentését: „Tudatosan olyan politikát kell folytatni, amely széles rétegek számára lehetőséget nyújt a tulajdonszerzésre. A népi-kapitalizmus felülmúlja a kapitalizmus minden válfaját és a marxista szocializmust.”

Tiba szerint a pápai körlevél leglényegesebb tulajdonsága, hogy kapitalizmus-kritikája a kapitalizmus talaján marad. Elismeri a cikk írója az új körlevél haladását a *Rerum Novarum* vagy a *Quadragesimo Anno* körlevelekhez képest, de leszögezi, hogy az elvi kiindulópont nem változott. A fentebb említett „szociálizálódás” fogalmát egyáltalában nem lehet a „szociálizálás” fogalmával azonosítani. Idézi a *Mater et Magistrát*: „Az állam és a többi közintézmény csak akkor terjessze ki tulajdonjogát, ha ezt a közjó nyilvánvaló és valóságos szükségletei indokolják, ne pedig abból a célból, hogy csökkentse, sőt megszüntesse a magántulajdont.”

Tiba Imre ezután kitér a szubszidiaritás elvére. Meghatározása szerint a szubszidiaritás lényege a szociális lét egyes hordozói — mint egyén, állam — kölcsönös viszonyának szabályozása, egymás segítése abból a célból, hogy ki-ki lényege szerinti feladatát teljesíteni tudja. Így például az államnak a magánkezdeményezést lényege szerinti feladatához kell

segíteni, tehát fejleszteni és nem gátolni. A *Mater et Magistra* így ennek az elvnek alapján nem a társadalmi tulajdon általánossá tételeét kívánja, hanem ellenkezőleg: éppen a magántulajdon konzerválása és kiterjesztése tekintetében ismeri el a szocializálódás jelentőségét. A pápa alapfelfogása individualista, ezért a szocializálódást is úgy tekinti, mint az egyének közötti társas kapcsolatok sokasodását. Ilyen kritikával kell néznünk — folytatja a szerző — mindazt, amit a pápa a mezőgazdasági szövetkezésről ír. Mert igaz, hogy az enciklika kijelenti: „Le kell szögezni, hogy a mezőgazdaságban, mint egyébként a termelés minden más ágában is, manapság döntő fontosságú tényező a szövetkezés”, mégsem gondolhatunk arra, hogy ez közeledés a szövetkezeti köztulajdonnak uralkodóvá tételéhez, mert a pápa ugyanakkor azt is kijelenti, hogy a mezőgazdaság alapja a családi jellegű vállalkozás.

Neokapitalistának nevezi a *Világosság* írója az enciklika javaslatait a munkások és alkalmazottak magántulajdonának kiterjesztéséről. Mint kijelenti ugyanis, ez a fennálló tulajdonviszonyokat nem érinti, s még a munkásoknak és alkalmazottaknak juttatandó bizonyos részvénytulajdon sem mutat antikapitalista tendenciát.

A bírálókat lényegét abban foglalhatjuk tehát össze, hogy a Szent Tamás által kidolgozott és a neotomista mozgalom szószólói által újra és újra átmodernizált magántulajdon-fogalom tükröződik a *Mater et Magistra* körlevélben, ezért iránya retrograd, a cél a kapitalizmus megmentése, még azon az áron is, hogy a munkásság és alkalmazottak jogosan törekedhetnek a vállalat életében való tevékeny részvételre. Tiba Imre szerint ez a részvétel semmiképpen nem vonatkoztatható a vállalat vezetésében való részvételre, mert a körlevél hangsúlyozza ugyanakkor az „egységesebb vezetés tekintélyét és szükséges hatóerejét”.

Ennek ellenére mintegy utószóként elismeréssel szól a szerző azokról a katolikusokról — közöttük papokról is —, akik emberszeretetük, lelkiismeretük és realizmusuk által vezetettve őszintén törekednek arra, hogy szakítsanak mindazzal, ami a vallást az osztálytársadalomhoz köti, bár — úgymond — „reménytelen kísérlet lenne kimutatni, hogy a szocialista tulajdon összhangban van a vallással”.

•

Próbáljuk ezek után lemérni ennek a nagyjelentőségű és világszerte nagy érdeklődést keltett körlevélnek súlyát, a Szentatya iránti legmélyebb tisztelettel, de saját véleményünk és a megismert valóság iránti hűséggel is. A feladat természetesen nem hálás, mert a dolgok „in fieri” állapotban vannak, alakulóban és egyre gyorsabb ütemű alakulásban. Vakmerőség nélkül feltételezhetjük, hogy ma — s ezt a mostani zsinattal kapcsolatos több pápai megnyilatkozás valószínűvé teszi és igazolja — maga a Szentatya is már másképpen írna sok kérdéscről.

Növeli a nehézséget az enciklika aránylag nagy terjedelme, a felvetett problémák sokasága és az a sajátos aránytalanság, amire sokan felhívták már a figyelmet. Igaz, hogy XXIII. János egyéniségének megfelelően a körlevél hangja atyaiabb a megszokottnál és letagadhatatlan tanításának őszinte humánuma. Az aránytalanság mégis fennáll. A mezőgazdasági kérdésekkel szemben más átfogóbb kérdések például aránytalanul kevesebb teret kaptak. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a zsinati tapasztalatok szerint a pápának valószínűleg nem kis küzdelmébe került, míg a „kérészetsháborús” beállítottság hangadóit háttérbe tudta szorítani. Békeszeretetének és az ellentétek kiegyenlítésére való törekvésének ezt a bizonyosságát minden oldalról pozitívumnak ismerhetik el.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a *Mater et Magistra* körlevél a kapitalizmus és a marxista szocializmus között valamiképpen is a teljes részreahlás nélküliséget képviselné. Nem. Az enciklika a magántulajdon és a magánkezdeményezés hirdetésével, a szocializálódás határainak megvonásával a kapitalizmus oldalán áll, még akkor is, ha sem a „kapitalista” sem a „kommunista” szó nem fordul elő a körlevélben. Ebben kétségkívül igazat kell adnunk a marxista bírálóknak, függetlenül attól, hogy közöttünk, katolikusok és a marxisták között milyen világnézeti ellentétek vannak.

Ugyanígy bizonyos azonban előttünk, hogy amikor a *Mater et Magistra* a magántulajdon jogát a termelőeszközökre is vonatkoztatja, azzal korántsem a plutokráciát akarja védeni a munkájából élő ember felszabadulási törekvéseivel szemben. Amit valóban hiányolhatunk a *Mater et Magistra* körlevélben, a világos megkülönböztetés a szorgalomból származó — vagy jogos örökség folytán — növekedő magántulajdon és az uzsorából, vagy általunk megszokott műszóval: a kizsákmányolásból származó magántulajdon között. Igaz ugyan, hogy a magántulajdon kollektivizálását is elismeri a *Mater et Magistra*, a lehetőségek határát azonban túl szűkre szabja.

Felvetődik így a kérdés: haladó-e az enciklika, avagy miként a marxista bírálók állítják, retrográd, miután a kapitalizmus talaján maradvá bírálja a kapitalizmust. Ezt az utóbbi tényt mi sem vonjuk kétségbe, szertintünk azonban a körlevél igenis a haladást szolgálja. Ne feledjük ugyanis, hogy a pápa elsősorban a katolikus hívek számára írta körlevelét, akiknek túlnyomó többsége ténylegesen még a kapitalista világban él, s ezen a területen a magántulajdont mégis csak minden eddiginél radikálisabban megszorító és a dolgozók érdekeinek felkarolását sürgető javaslatokat tett és óhajokat fejezett ki. S ha igaz is, hogy a tüneti kezelés sokszor árt a betegnek, mert a radikális gyógymódot elodázza és csak pillanatnyi enyhülést ad, mégsem szabad ezt a példát — mert minden példa sántít — minden további nélkül átvinni a társadalmi kérdésekre. Végtére is emberekről van szó, akik még az ő életükben szeretnének jobb körülmények közé és nagyobb biztonságba kerülni. Bármennyire terjed is világszerte a biztosítások és nyugdíjak rendszere, egy-egy betegség idején, vagy más csapások bekövetkezésekor mégis csak a megtakarított vagyonka az, ami ott a kapitalista gazdaságban az embereknek valóban védelmet nyújt. Azt pedig a marxisták sem állítják, hogy rövidesen megszűnik a két nagy társadalmi rendszer rivalizáló versenyfutása, s ha meggyőződéssel hirdetik is, hogy radikális megoldást csak a szocializmus hozhat, ők is elismerhetik, hogy mindazok, akik egész életükön át még a kapitalizmusban élnek majd, minden enyhülést csak örömmel üdvözölhetnek s benne valóságos haladást éreznek. A pápa emberszeretete és atyai gondoskodása nem fogható fel csak úgy, mintha ez újabb kísérlet lenne a kapitalizmus megmentésére.

Nem könnyű és nem is volt könnyű sohasem akár egyes gyakorlati kérdésekben is megtalálni a megegyezés útját. Sokszor tévedtünk mi is, tévedtek világnézeti ellenfeleink is. Mi azonban valljuk — és ebben megerősít a *Mater et Magistra* és XXIII. János pápának a zsinaton is érvényre jutott szelleme —, hogy az ellenfél nem szükségképpen ellenség. A különböző világnézetek elkerülhetetlen harcában is mi döntőnek a szeretetet tartjuk. A világméretű ellentéteket sokféle módon meg lehet oldani, csak egyféleképpen nem: háborúval. A béke kérdésében lehet és föltétlenül meg is kell őrizni a szolidaritást, akármilyen nagy ellentétek is mutatkoznak az egyéb kérdésekben.